Археолошка ископавања у манастиру Павловцима

МАРКО ПОПОВИЋ

Остаци манастира Павловца налазе се на јужним обронцима Космаја, у атару села Корађица код Младеновца. Рушевине манастирског комплекса леже на мањој заравни усеченој у страну изнад Тихановачкаг потока. Са истока комплекс окружују стрме стеновите литице. На западној страни је јаруга обрасла младом шумом, кроз коју протиче поток. Скривени, у амбијенту који их вековима окружује, остаци манастира су доспели до наших дана веома разрушени и скоро заборављени. Подаци које историјски извори дају о овом манастирском комплексу, крајње су оскудни. Село Павловци, по коме се остаци манастира сада називају, помиње се први пут у једном писму деспота Стефана Лазаревића. Ово писмо, упућено Дубровачкој републици писано је у (в павловцех) 21. новембра 1424. године.[1] Највероватније је у питању село Павловци под Космајем, где је деспот изгледа често боравио. Недалеко одавде је и место на коме га је затекла изненадна смрт 19. јула 1427. године. Овај податак, истина посредно, указује на могућност да је у време деспотовог боравка у Павловцима постојао манастир, који је српски деспот могао да користи за коначиште. Према нашим досадашњим сазнањима на подручју некадашњег села нема локалитета из ове епохе, који би могли да укажу на неко друго место где је деспот могао боравити. Такође не знамо поуздано да ли се на Космају, значи у непосредној близини Павловаца, налазило неко средњовековно утврђење. То би се само могло да претпостави.

Први сигурни подаци о манастиру налазе се у турским пописима из XVI века. У попису села Београдске нахије из 1536. године, на граници атара села Тихановац помиње се манастир чији је приход пописан у оквиру поменутог села.[2] Судећи по топониму који се очувао у називу потока, могло би се закључити да се село Тихановац налазило северније од Павловца и да је манастир био управо на граници ова два села. То потврђује податак из пописа нахије Авала 1560. године. Овде је у селу Павловцима уписан „манастир св. Никола" са својим пореским обавезама.[3] Према подацима из овога пописа манастир је био дужан да даје годишње једно лукно пшенице, четири ведра шире, ушур од кошница и воћа у износу од 194. акче.[4] Садржај пореских обавеза указује на економски положај манастира. Највећи приход оствариван је од винограда и жита, а изгледа и од кошница којих је манастир имао више од осталих девет домаћинстава у селу. Међутим у односу на остале манастире пописане у нахији Авала, манастир св. Николе у Павловцима спадао је међу сиромашније.

Даље током XVI и XVII века манастир у Павловцима историјски извори више не помињу.
У документима из времена аустријске окупације Србије 1717—1736. године, манастир се такође не помиње, мада се село Павловци налази приказано на једној карти из 1718. године.[5] Село је тада било иа траси пута који је од Рудника водио према Београду. У опширном извештају о црквама Београдске митрополије 1735. године не помиње се манастир у Павловцима, што је поуздаио сведочанство да је у то време био пуст.[6] Крајем XVIII. века село Павловци спаја се са Корађицом, селом које се налазило нешто јужније. Стари назив села остаје везан само за рушевине манастира:

У другој половини XIX века почиње да се буди интерес за рушевине манастира Павловца. М. Милићевић остатке манастира помиње као стару црквину Павловац.[7] Према казивању мештана око 1870. године, били су очишћени остаци цркве, засути високим наносима и шутом. Црква је тада још имала већим делом очуване сводове па је у њој повремено обављано и богослужење. Међутим она тада није обновљена тако да се њено рушење убрзано наставило.

У првој деценији овога века рушевине цркве у Павловцу описао је и снимио Коста Јовановић.[8]
У то време још увек су били делимично очувани сводови и део тамбура куполе. Нешто касније, 1924. године, остатке цркве детаљно је

[1] Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма I*, први део, 1929, 232. Писмо деспота Стефана Лазаревића упућено Дубровачкој републици у вези са рачуном Вукше Мишетића. Према Љ. Стојановићу писмо датовано у 1425 г. Датовање исправља у 1424 г. М. Динић, *Сребрник крај Сребрнице*, Српске земље у средњем веку, Београд 1978, 364, напомена 17.

[2] Х. Шабановић, *Турски извори за историју Београда I, Катастарски пописи Београда и околине 1476—1566 године,* Београд 1964, 337.

[3] Х. Шабановић, *op. cit.* 577.

[4] ibid.

[5] Langer, *Carte von dem Konigreich Servien im Jahre* 1718. (према репродукцији К. Јовановић, Две *старе цркве у Космају).*

[6] Д. Руварац, *Митрополија Београдска,* Споменик СКА XLII, 1905, 150.

[7] М. Милићевић, *Кнежевина Србија,* Београд 1876,65.

[8] К. Јовановић, Две *старе цркве у Космају,* Старинар (новога реда) III, св. прва и друга, Београд 1908, 174—181.

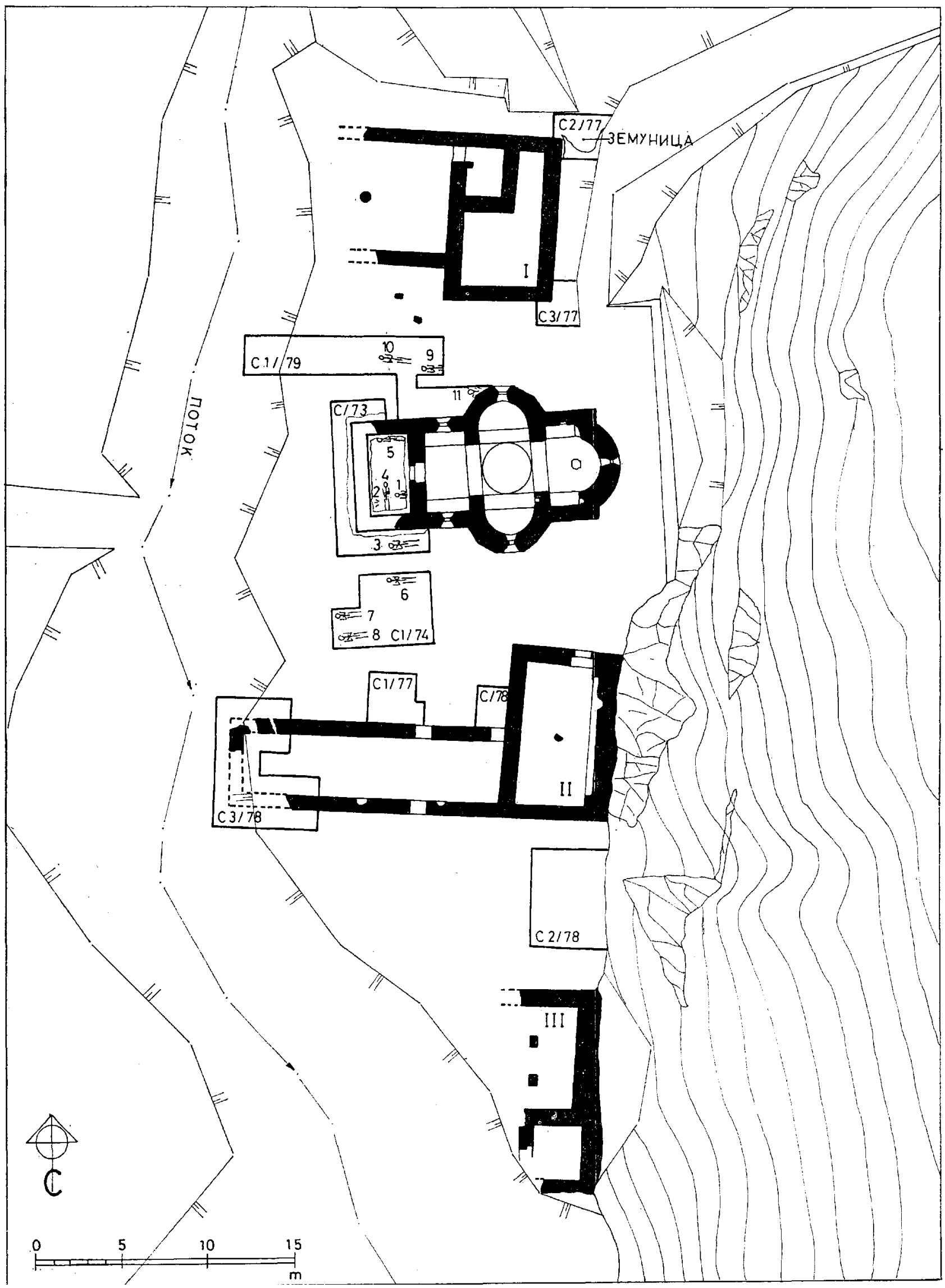
C2/77
ЗЕМУНИЦА
I
C3/77
C1/79
10
9
11
C/73
5
4
2
1
3
ПОТОК
6
7
8
C1/74
C1/77
C/78
II
C3/78
C2/78
III
0
5
10
15
m

Сл. 1.

снимио арх. Жарко Татић.[9] Захваљујући овим радовима располажемо драгоценим подацима о архитектури цркве, посебно о њеној куполи, који више нису очувани.

Прве радове на заштити цркве манастира Павловца започео је 1967 године, на иницијативу мештана Корађице, Завод за заштиту споменика културе из Крагујевца у сарадњи са Републичким заводом. Те године остаци цркве су расчишћани од шута и високих наноса земље, и конзервирани уз мање делимичне реконструкције.[10] То су биле само привремене мере заштите. За целовит приступ овом споменичком комплексу, било је потребно да се претходно изврше систематска археолошка и архитектонска истраживања. Систематски испитивачки радови на (комплексу манастира Павловца обављани су у току 1973. и 1974. године.[11] Извесна дапунска археолошка истраживања вршена су и у току извођења конзерваторских радова 1977—1979. шдине.[12]

Пре почетка испитивачких радова плато иа коме се некада налазио манастирски комплекс био је засут великим количинама шута, камена и земље која се обрушила са падине. Висина насипа у источном делу комплекса, под самом падином, износила је местимично преко 4 m. Овим насипом били су у целини засути објекти манастирског комплекса, источни део цркве, а добрим делом и њена унутрашњост. Западни део манастирског комплекса у знатној мери је био угрожен ерозијом оближњег потока. Током векова поток је подлокавао и обрушавао обале са деловима објеката. На тај начин некадашња површина платоа смањена је за око једну петину.

Услед затечене ситуације на локалитету, систематска археолошка истраживања била су подељена у две основне етапе. У оквиру прве етапе радова на целом простору манастирског комплекса уклоњени су слојеви насипа и шута до првобитних нивелета терена. Том приликом су откривени и истражени остаци три грађевине које су сачињавале манастирски комплекс, као и остаци темеља припрате цркве. Цела црква је споља и изнутра очишћена од насипа и шута, и археолошки истражена у темељним зонама. У исто време истражени су остаци културног слоја XV и XVI века који одговарају времену живота у манастиру. У оквиру друге етапе археолошких радова сондажно су истражене слободне површиие манастирске порте северно и јужно од цркве, са траговима старијих културних слојева. (сл. 1).

На истраженим површинама утврђено је постојање четири хоризонта хронолошки и стратиграфски јаоно издвојена. Међу њима најмлађи хоризонт одговара времену настанка и живота манастирског комплекса. Осим важних стратиграфских података у току археолршких истраживања дошло се до сазнања о изменама рељефа на локалитету и начину обликовања заравни на којој је подигнут манастирски комплекс.

Најстаријем хоризонту живота на локалитету припадају трагови ватришта који су откривени на нивоу здравице, односно трошне серпентиноке стене. Оквир ватришта чини кружно или полукружно сложен ломљени камен. Унутрашњост ватришта испуњена је већом количином гари и угљенисаног дрвета. Трагови ових ватришта откривени су само у западном делу према обали потока на дубини од око 1,5—2 m у односу на ниво манастирске порте.[13] Од археолошког материјала у овом слоју нађено је свега неколико фрагмената тегула и део једне римске крстате фибуле која по свом типу одговара IV веку. То су и једини елементи за хронолошко одређивање овог, несумњиво најстаријег, слоја. Посматрајући положај откривених остатака ватришта и нагиб здравице — стене, може се доћи до неких закључака о првобитном изгледу рељефа на локалитету. У доба антике, односно у време када су поменута ватришта настала, постојао је изгледа само један уски заравњен простор уз обалу потока изнад кога је, изгледа одмах, почињала падина.

Најстарији хоризонт са ватриштима засут је слојем мрке земље са каменом, дебљине од око 1,5 m, који је у паду према потоку пратећи нагиб стене. Слој је без археолошких налаза и вероватно представља вишевековну наплавину. Изнад тога слоја откривени су трагови II хоризонта који су само фрагментарно очувани. Највећим делом слој овог хоризонта уништен је изградњом објеката манастирског комплекса. То онемогућава целовито сагледавање археолошке ситуације која му одговара. За сада је утврђено да II хоризонту припадају трагови темељне зоне једног зида ширине 0,80 m. Зид је откривен у сонди 1/79. и пружао се у правцу северјуг. Био је грађен од домљеног камена који је повезан белим кречним малтером. У северном делу сонде очуван је само негатив темеља овога зида. Хронолошки и стратиграфски положај поменутог зида одређен је у од-

[9] Ж. Татић, *Павловац под Космајем,* Старинар (трећа серија) III, Београд 1925, 1—9.

[10] Д. Мадас, *Радови на цркви манастира Павловца,* Саопштења Републичког завода за заштиту споменика културе VIII, 1969, 189—191.

[11] М. Поповић, *Манастир Павловац у Корађици,* Арх. преглед 15, 1973, 125—127. и М. Поповић, Арх. преглед 16, 1974, 132.

[12] С. Мојсиловић, *Павловац, Корађица, Космај — манастирски комплекс,* Арх. преглед 19, 1977, 119—121; С. Мојсиловић, *Павловац — манастирски комплекс у Корађици на Космају,* Арх. преглед 20, 1978, 138—140.

[13] Трагови ватришта откривени су у сондама 1/74, 1/77 и 1/79,

носу на гробове некрополе, које смо издвојили у III хоризонт и темељ цркве. На једном месту зид је пресечен гробом што јасно указује да је старији од некрополе. У односу на темељ цркве ситуација је нешто сложенија. Ту се зид утапа у проширење темељне зоне северног зида цркве тако да њихов међусобни однос иије у потпуности јасан. Међутим, дно темеља цркве је дубље укопано (кота 267,12) у односу на дно темеља споменутог зида (кота 267,45). То би указивало да се не ради о истовременој градњи, већ да је темељ цркве као млађи прешао преко овога зида при чему је дошло до стапања њихових зидних маса. Из овога би се могло закључити да је пре настанка некрополе и, касније манастирског комплекса, на локалитету постојао неки зидани објект. О његовом изгледу и намени ништа се поузданије не може закључити.

На северном делу локалитета уз североисточни угао Грађевине I каснијег манастирског комплекса откривена је једна земуница издубљена у трошној серпентинској стени. На нивоу њеног пода откривен је танак културни слој са траговима гари, и неправилно распоређене камене плоче. У слоју су нађени делови једног земљаног лонца са косо разгрнутим ободом и урезаним орнаментом на врату и трбуху. На врату суда налази се ииз урезаних паралелних линијаканелура, а на трбуху вишеструка неправилно урезана таласаста линија (сл. 2). По свом облику и орнаментици овај суд би могао да се датује у XIII или прву половину XIV века.[14] Неколико фрагмената керамике истога типа откривено је у сонди 1/77. у слоју насипа мрке земље који лежи изнад ватришта I хоризонта. На поду земунице, поред поменутих налаза керамике, откривено је неколико комада малтерне оплате, чија је предња страна равна док се на задњој страни виде отисци камене подлоге зида. То јасно указује да поменути комади малтера потичу са неког зиданог објекта. Посматрана у целини описана археолошка ситуација II хоризонта омогућава неке закључке. Према археолошком материјалу јасно се запажа да на локалитету постоје трагови културног слоја XIII — почетка XIV века. Можда би се могло претпоставити да истом времену припада и објект чији је траг зида откривен у сонди 1/79. На то би, истина посредно, указивали откривени комади малтерне оплате на поду земунице.

Према подацима (Који су добијени у току археолошких ископавања не може јасно да се уочи облик терена који је на локалитету постојао у време образовања слоја II хоризонта. Вероватно је и даље то била падина на којој је можда само обликована мања зараван ради подизања поменутог објекта.

У оквире III хоризанта издвојени су остаци некрополе који су откривени на западној поло-

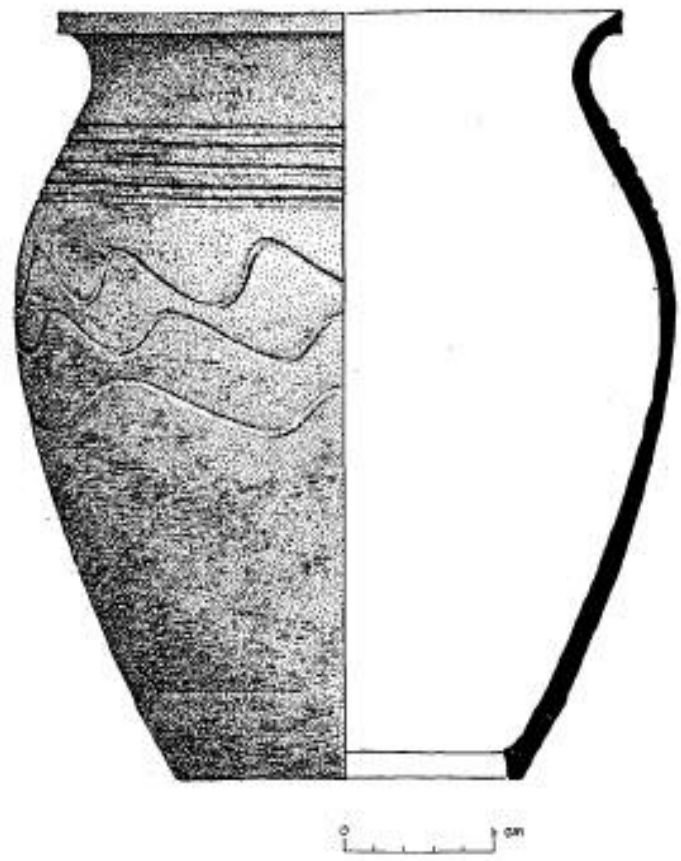

Сл. 2. Суд из земунице — XIII век.

вини локалитета. Истражено је укупно 14 гро бова. Сви испитани гробови били су слободно укопани без гробне конструкције. Само код гроба 1 откривени су са бочних страна трагови дрвеног сандука. Скелети су опружени са прекрштеним рукама. Оријентација гробова је запад—исток. Само један гроб, откривен у припрати цркве и нешто плиће укопан, имао је оријентацију север — југ. Уз истражене скелете није било гробних налаза, што отежава хронолошко одређивање трајања некрополе. Међутим, у том омислу до извесних закључака може се доћи разматрањем односа гробова према старијем хоризанту и објектима манастирског комплекса. На простору јужно од припрате цркве откривена су четири гроба, а северно од ње шест гробова. У припрати цркве налазила су се четири гроба. За хронолошко одређивање посебно су значајни гробови који су откривени у припрати цркве. Један од ових гробова (гроб 1) пресечен је источним зидом припрате док је други гроб (гроб 5) лежао већим делом испод дна темеља њеног северног зида. Ово јасно указује да је на локалитету пре изградње манастирског комплекса постојала некропола. За то има и других доказа. Изнад гробова налазиле су се веће грубо обрађене камене надгробне плоче. Само једна од ових плоча, изнад гроба 14, северно од цркве, откривена је у свом првобитном положају.[15] Део дру-

[14] Датовање је извршено према аналогијама из типологије средњовековне керамике Београдске тврђаве.

[15] Плоча је откривена у току истраживања 1979. године, Димензије плоче су 2,20 X 0,85 x 0,10 m,

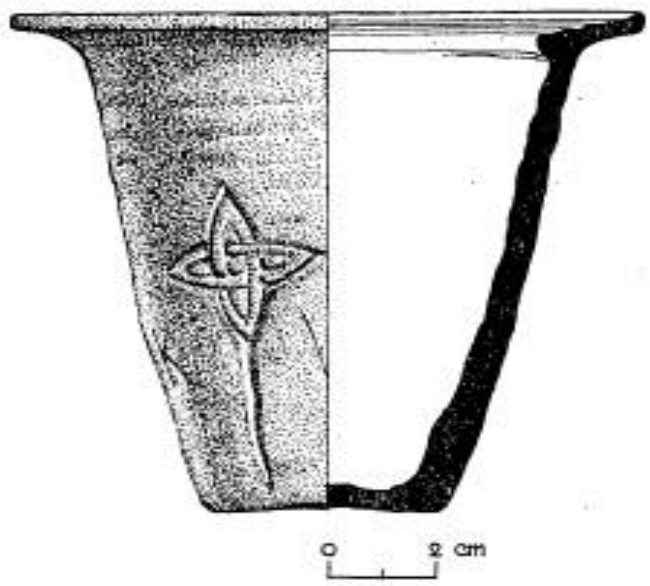

Сл. 3. Пећњак — XV век.

ге надгробне плоче нађен је дислоциран у простору припрате испод нивоа пода. Међутим, у фасадним деловима зидова цркве налази се уграђено неколико сличних већих камених плоча које сигурно потичу са гробова ове некрополе. На једној од ових плоча, која се налази уграђена у јужну фасаду цркве, запажа се остатак ћирилског натписа на коме се поуздано може да прочита само реч КНЕЗ С обзиром на секундарни положај плоче натпис је сада постављен вертикално. Ова плоча се, сасвим сигурно, некада налазила изнад једног од гробова старије некрополе. Као што је раније речено укопом гроба 14 пресечен је остатак зида објекта старијег хоризонта. Имајући у виду ове чињенице, могло би се доста поуздано претпоставити да некропола на локалитету настаје после рушења објекта које смо издвојили у II хоризонт и траје до изградње манастирског комплекса. У хронолошком смислу то би највероватније одговарало другој половини XIV века.

Најмлађи и несумњиво најзначајнији културни хоризант на локалитету представљају остаци манастирског комплекса.[16] Поред цркве комплекс манастира сачињавала су још три објекта чији су остаци откривени у току археолошких истраживања. Северно од цркве налазе се остаци једног објекта који су означени као Грађевина I, а јужно од ње су откривени остаци Грађевина II и III.

За изградњу манастирског комплекса било је изабрано неподесно место са мањом заравни изнад источне обале Тихановачког потока. Стога је пре подизања објеката манастирског комплекса изгледа било неопходно да се постојећа зараван знатно прошири. То је постигнуто засецањем трошних серпентинских стена према истоку. Ископани материјал насипан је на западном делу према обали потока. На тај начин, постојећа зараван била је повећана и према западу. Овим радовима уништени су културни слојеви који су се налазили у источном делу локалитета. У том смислу до значајних запажања дошло се у сонди 1/79. У структури насипа према потоку, који делимично прелази преко укопа гробова старије некрополе, запажа се већа количина малтерног шута, ситног камена и фрагмената танких опека. Сигурно је утврђено да овај шут не потиче од каснијег рушења грађевина манастирског. комллекса већ вероватно припада порушеном објекту који смо издвојили у II хоризонт. То дозвољава претпоставку да су у време када започиње изградња манастирског комплекса на локалитету још увек постојале рушевине овог објекта уз које су укопавани гробови. Поменутом денивелацијом терена, остаци овога објекта су готово у целини разорени осим поменутог дела зида који је откривен у сонди 1/79.

У таку земљаних радова који су претходили изградњи грађевина манастира, обликована је зараван дужине око 65, а ширине око 22 m. Према истоку овај простор затварале. су стеновите литице, а према западу и југу стрма обала потока. Са северне стране границу манастирског комплекса чинила је једна мања јаруга.

Средишњи објект манастирског комплекса је црква (која има основу триконхоса са полукружном олтарском апсидом и бочним, споља поли гоналним певничким апсидама. Зидови цркве који су очувани до висине унутрашњег венца,. односно сводова, пре археалошких истраживања били су већим делом засути шутом и наплавином. У првој фази радова 1967. године црква је у целини ослобођена ових насипа. Археолошка истраживања 1973. године била су усмерена ка добијању података о порушеној припрати цркве и темељним зонама зидова.[17]

У унутрашњости цркве под није очуван. Само местимично постоје трагови његове малтерне подлоге. На већем делу темељи цркве плитко су укопани у заравњену серпентинску стену, која се појављује одмах испод нивоа пода. У западном травеју, где је ниво стене у паду, дубина темеља северног и јужног зида креће се између 0,90 и 1,10 m. Дубина темеља западног зида цркве износи око 1,50 m. У односу на лице зида темељна зона је проширена са унутрашње и спољне стране за 20—30 cm. Проширење темељне зоне најизраженије је са спољне стране северног зида цркве где износи 0,60 m. На том делу темељ цркве прелази преко раније поменутог старијег зида. Темељне зоне зидова цркве грађене су грубо набацаним ситнијим каменом, заливеним кречним малтером.

[16]М. Поповић, *Манастир Павловац,* Старинар XXX, 1979, 75—81.

[17]М. Поповић, *op. cit.* 76—77.

Сл. 4. Налази из слоја — XV век.

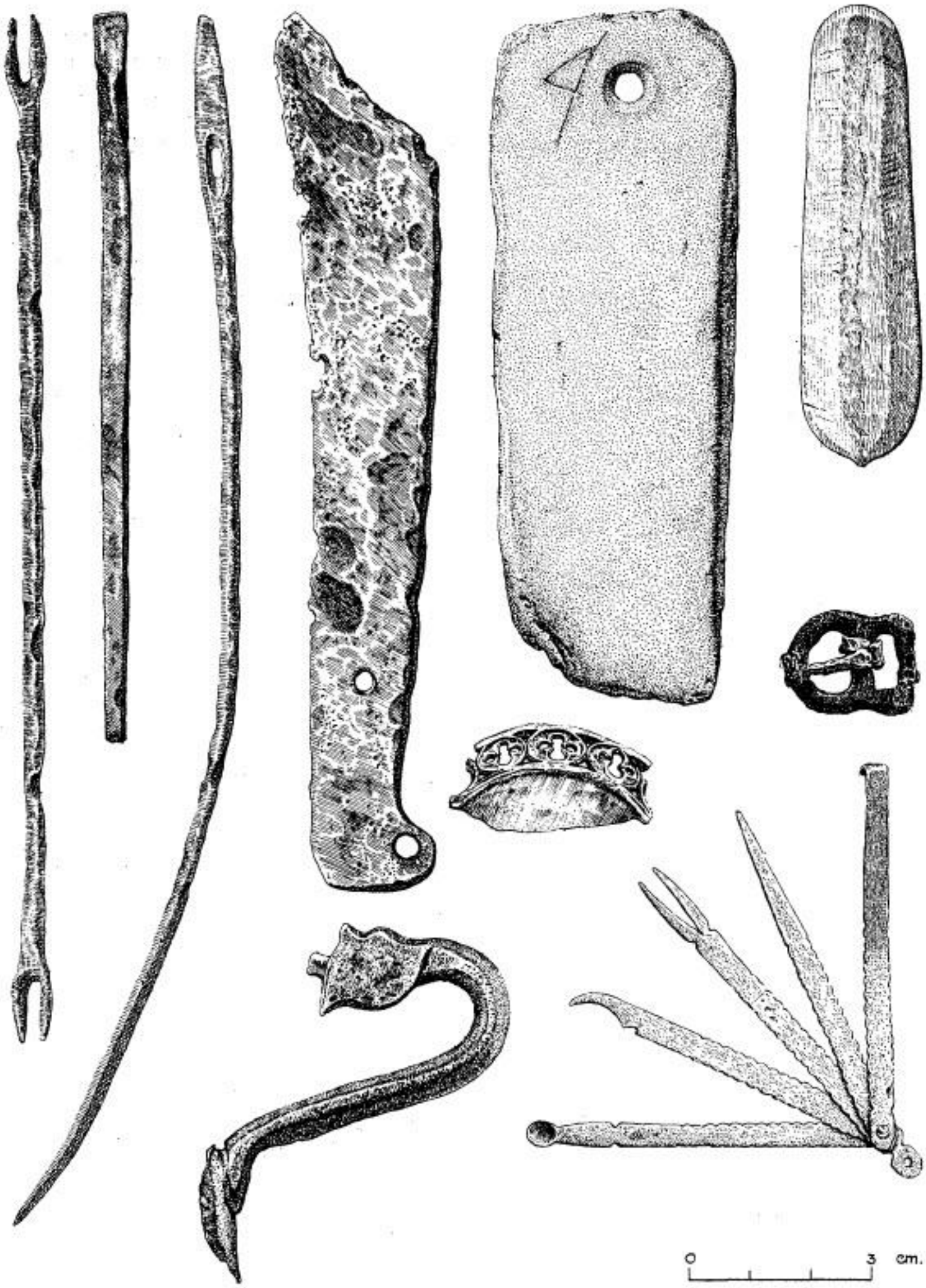

Испред западног зида цркве откривени су остаци темеља припрате, правоугаоне основе. Грађени су истовремано са темељима цркве и у међусобној су грађевинској вези. Дубина темеља бочних зидова иста је са темељима одговарајућих зидова цркве. Најплиће је био укопан темељ западног зида припрате, чија дубина износи свега 0,70 m. То је вероватно разлог

Сл. 5. Фрагмент оплате од позлаћеног сребра, почетак XV века.

што је спољна страна темеља овога зида у целини порушена, услед одрона земље према потоку.

У шуту који се налазио у цркви и непосредно око ње откривено је више фрагмената камене пластике. Најбројнији су делови који припадају некадашњој куполи цркве.[18] Поред ових откривени су делови олтарског прозора и пар фрагмената од спољног кровног венца. У шути је нађен и део који је одломљен са унутрашње стране надвратне греде портала. На њему се налази, накнадно, урезан, веома рустичан, цртеж јелена.[19] Занимљиво је да се иста представа јелена налази урезана на плочи часне трпезе манастира у Кастељану и на споменику у Црквини, који означава место смрти деспота Стефана. Вероватно се ради о истовременој појави на све три међусобно блиска локадитета.

На стени у поткуполном простору откривена је једна фрагментована плоча клесана од пешчара, са повишеним и профилисаним ивицама. Она не припада поду цркве, међутим, тешко је одредити где је првобитно стајала. Према димензијама очуваног дела плоче не би могла да се искључи претпоставка да се она некада налазила у ниши проскомидије. Фрагменти подних плоча нису откривени у току ископавања. Може се само претпоставити да је можда део једне плоче од белог мермера, пронађен у шуту у западном травеју, припадао некадашњем поду цркве.

Унутрашњост цркве, као што је раније речено, била је око 1870 године у целини очишћена од шута и рушевина. То потврђује налаз новца Краљевине Србије из 1884 године, који је откривен на стени уз стуб часне трпезе. Сви урушени комади пластике, који су се налазили у шуту, том приликом су избачени и вероватно уништени. Већи део камене пластике, откривен у току археолошких ископавања 1967 године, потиче од делова куполе. који су још увек били очувани почетком овога века и снимљени од стране К. Јовановића и Ж. Татића. Зидове у унутрашњости цркве некада је прекривао живопис, који је сада у целини уништен. У ниши проскомодије очуван је само један мањи фрагмент са делом бордуре. Приликом археолошких ископавања у простору западног травеја и припрате откривена је мања количина веома ситних комада фресака међу којима се издваја само један фрагмент са делом лика. Живопис је био рађен на танком слоју фреско малтера, дебљине 3—5 mm који је без посебне подлоге наношен на дерсовану површину зидова. То је вероватно разлог што је живопис у целини опао са зидова цркве.[20]

У зидове цркве, поред плоча са старије некрополе, били су уграђени и делови античких стела. То је запажено на неким блоковима (који су временом пали са зидова. У зиду цркве некада се налазила једна стела са натписом која је касније била пренета и уграђена у сеоску чесму.[21] Из зида цркве потиче и део стеле са рељефом на коме су приказани ликови два

[18]упореди: Д. Мадас, *op. cit.* 190. и М. Поповић, *op. cit.* 76—77.

[19]Фрагмент откривен у току ископавања 1967, касније нестао са локалитета.

[20]Откривени фрагменти живописа предати су Галерији фресака Народног музеја.

[21]Поменута стела је 1915. године пренета са локалитета, преклесана и уграђена у чесму Граб. Године 1967. пренета је од стране мештана и изложена код прилазног пута који води ка манастиру.
На стели је у целини очуван натпис који гласи:
P. COVIRIO GENTILI TREVERO P.
COVIRIUS OPTATVS FRATER
FECIT
(стелу објавио С. Душанић, *Inscriptions de la Mesie Superieure vol I,* Београд 1976, 141,

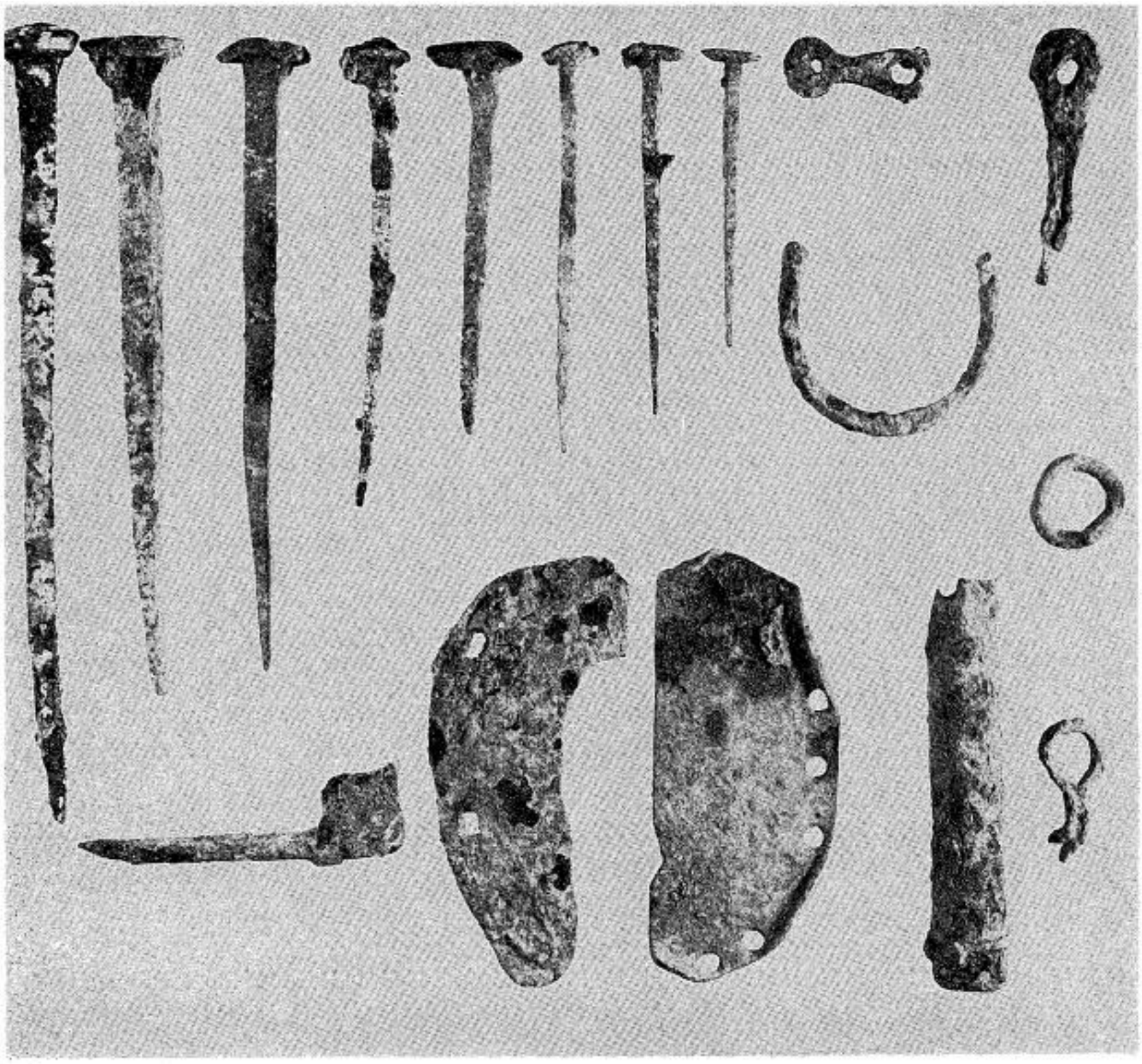

Сл. 6. Метални налази из грађевине II.

покојника.[22] У северноисточни угао цркве уграђен је један камени блок са уклесаним правоугаоним удубљењем, који је некада вероватно служио као постољеусадник за стелу. Ови антички споменици сигурно не потичу са локалитета на коме је касније настао манастирски комплекс. Вероватно су донети са античких налазишта на подручју Космаја, као грађевински материјал у време грађења цркве.

Од некадашњег црквеног намештаја постоји очувана часна трпеза, а у току ископавања откривени су и делови једног чирака од белог мермера. Сачуван му је горњи део у облику плитког, споља профилисаног реципијента (пречника 40 cm) са кружним отвором у средини за углављивање стубића, од кога постоје само два фрагмента. Реципијент чирака откривен је испод пода у грађевини II где је сигурно био намерно похрањен када је манастир запустео.

Северно од цркве откривени су остаци грађевине I, која има правоугаону основу димензије 9x16,50 m. Грађевина је имала у приземном делу две веће и једну мању просторију.[23] С обзиром на нагиб терена ниво пода у просторији 1. одговарао је нивоу пода на спрату изнад просторије 2. Под у трећој најмањој просторији налазио се приближно на половини висинске разлике између подова просторија 1. и 2. Са јужне стране грађевине, према цркви постојао је увучени трем, од кога су очуване две базе за дрвене дирекe. Западни зид грађевине I у целини су разориле бујице потока. Његов некадашњи положај, пошто нема очуваних остатака, сада се може само посредно одредити према месту камене базе за централни стуб подвлаке међуспратне конструкције у просторији 2.

Јужно од цркве откривени су остаци грађевине II, са две просторије, у приземном делу.[24] Својим положајем ова грађевина пресеца јужни део заравни на којој је подигнут манастирски комплекс. Источним зидом своје просторије 2. грађевина је ослоњена на стену, а већа просторија 1, издужене правоугаоне основе, пружа се до обале потока. Западни зид грађевине II очуван је само у траговима темеља, јер су га подлокавале и рушиле набујале воде потока. Остали зидови грађевине очувани су до висина између.0,50 и 1 m. У најбољем стању је откривен источни зид, ослоњен на стену, који је местимично висок и преко 3 m. На њему су

[22] Д. Мадас, *op. cit.* 191.
[23] М. Поповић, *op. cit.* 77—78.
[24] *Op. cit.* 78—79,

очувани и трагови лежишта за греде међуспратне конструкције. У овом зиду, односно у његовом угаоном ојачању на споју са јужним зидом, откривена је једна комора (димензија 90x65x64 cm) која је вероватно служила као скривница. Њена унутрашњост, судећи по очуваним отисцима у малтеру, била је обложена дрветом. Прилаз скривници био је могућ једино кроз под горње етаже просторије 2.

На крајњем јужном делу манастирског комплекса, између стеновите литице и стрме обале потока, откривени су остаци грађевине III.[25] Очуван је само њен источни део ослоњен на стену, док су западну половину разориле бујице потока. Ова грађевина је имала само две просторије, већу са оџаклијом и мању која је

Сл. 7. Метални налази из слоја XV века са простора између грађевина II и III.

[25] *Op. cit.* 79.

била засведена полуобличастим сводом. Од некадашње конструкције оцаклије, која је обухватала простор површине 2x2 m уз источни зид, очувана су два обрађена камена стуба, висине 1,40 m.

Зидови грађевина манастирског комплекса у Павловцима грађени су од већих комада ломљеног, мало притесаног камена. Између комада крупног камена, који су постављани у неправилне редове, убацивано је ситније камење а местимично и камене чивије. Ширина зидова креће се између 0,70 и 0,80 m. Ради њиховог ојачавања постојале су хоризонталне затеге од по две паралелно постављене дрвене греде. Оне су се налазиле у језгру зидне масе и нигде се не појављују у лицу зида.

У зависности од положаја темељи зидова су били различито грађени. На источном делу комплекса све грађевине су имале плитко укопане темеље у трошну стену. Према обали потока, пратећи пад стене, темељи зидова се каскадно спуштају у дубину, местимично и до 2,5 m. Где је то услед нестабилности тла било потребно, подлога за темеље зидова ојачавана је дрвеним шиповима.

У рушевинама грађевина манастирског комплекса, приликом археолошких истраживања, откривено је више фрагмената камене пластике. Уз јужни зид грађевине I откривени су обрађени делови два портала. Једном припада половина лучно профилисаног надвратника, а од другога је очуван само део базе сегментног лука. На истом месту откривен је и цео надпрозорник једне бифоре са делом стубића који јој је припадао.

Грађевина II имала је обрађен лучни портал на улазу који се налазио према цркви. Сви његови делови нађени су урушени у шуту. Посебно занимљив детаљ архитектуре ове грађевине представљају делови камене пластике од три камина који су се некада налазили у просторијама на спрату. Сви припадају истом типу са профилисаним каменим клонзолама на које се ослањао сегментни лук.

У рушевинама грађевине III, осим поменутих стубова, није било других налаза камене пластике. С обзиром да јој је само мали део очуван, не може се поуздано утврдити до које је мере на овој грађевини био заступљен обрађени камен.

На откривеним деловима портала, који су припадали грађевинама I и II, постоје трагови накнадно урезаних ћирилских записа. Они се услед слабе очуваности само делимично могу да прочитају. На луку портала грађевине II разазнаје се само реч итшнпь, писана вероватно тајном буквицом. Нешто боље, али не у целини, очуван је запис са портала из рушевина грађевине I, који гласи: ѹ понеделникь начетьо се . . . ,

Поред цркве и остатака грађевина у оквиру манастирског комплекса налазио се и извор, односно чесма. Некадашње место извора, који је сада око 60 m источно од манастира, може се претпоставити са спољне стране северног зида грађевине I. На томе месту откривен је један римски саркофаг који је вероватно ту био донет у време изградње манастирског комплекса да би послужио као појило. Саркофаг је рађен од пешчара и са спољних страна украшен је рељефним гирландама. При дну саркофага накнадно је пробијена рупа ради отицања воде.

Покретни археолошки материјал из слоја који одговара животу манастирског комплекса веома је оскудан. Ретки налази керамике потичу углавном са нивоа подова грађевина. То су најчешће фрагменти лонаца сиве до црне боје. Глеђосана керамика XV века заступљена је са свега пар фрагмената. Осим керамике испод пода у Грађевини II откривена је једна гвоздена игла, а у Грађевини III мањи камени брус који са предње стране има урезано слово а (сл. 4). Из културног слоја који се налазио на простору између Грађевина II и III потичу нешто значајнији налази. Судећи по траговима гари и угљенисаног дрвета ту се изгледа налазио неки дрвени објект у функцији помоћне економске зграде, или само дрвена надстрешница. У овом слоју нађен је један неглеђосан конични пећњак. На његовој спољној страни налази се накнадно урезан знак крста, обликован од две уплетене елипсе, што веома подсећа на орнамент из рукописа (сл. 3). По свом облику овај пећњак би могао да се датује у прве деценије XV века. Из истога слоја потиче веома драгоцен налаз фрагмента сребрне позлаћене оплате. Према очуваном фрагменту не може да се утврди његов првобитни облик. Очуван је само део једне шупљоливене траке са низом четворолисних розета које носе одлике готичког стила (сл. 5). Поред ових налаза из истог слоја потиче и једна бронзана, вероватно античка, дршка посуде, мања прећица, као и више фрагмената гвоздених предмета.

Међу археолошким налазима нарочито су бројно заступљени гвоздени клинови који потичу из унутрашњости грађевина али и из културвог слоја са простора порте. Они су разних величина, од 5 до 20 cm и сигурно представљају делове дрвених конструкција објеката манастирског комплекса (сл. 6—7). У слојевима шута и наплавине налази гвоздених клинова су јако ретки.

Од нумизматичких налаза поред јужног зида цркве откривен је само један сребрни талир из 1636. године. Налаз потиче из културног хоризонта који је затворен слојем шута од обрушеног зида цркве,

Црква и објекти манастирског комплекса грађени су истовремено и на њима нема трагова каснијих преградњи као ни обнова. По одликама своје архитектуре, а посебно камене пластике, црква манастира у Павловцима припада споменицима Моравске школе који су настали у доба деспота Стефана Лазаревића.[26] Исте стилске одлике има и камена пластика са зграда манастирског комплекса. Надпрозорник. бифоре из грађевине I има своје блиске аналогије са бифорима манастирског комплекса у Кастаљану и онима из Смедеревског града, које су сигурно датоване у 1428—30. годину.

Карактеристична техника зидања која се запажа на зградама манастира у Павловцима заступљена је и на остацима трпезарије у Кастаљану, зидовима цркве у Стојнику[27] и на једној деоници бедема Београдског града, који потичу из епохе деспота Стефана. Сви ови елементи указују на могућност да је манастирски комплекс у Павловцима настао у првој четвртини XV века. У прилог овом датовању говоре и ретки археолошки налази из слоја који се образовао непосредно после изградње манастирског комплекса.

Monastère médiéval à Pavlovici

Fouilles archéologiques

La première donnée claire a été notée en 1560, dans le registre de la «nahija» (district) d'Avala, où l'on mentionne le monastère de Saint Nicolas à Pavlovci. Dans des documents détaillés de la seconde décade du XVIIIe siècle, le monastère de Pavlovci n'est pas mentionné, ce qui nous mène à supposer qu'il fut abandonné au plus tard vers la fin du XVIIe siècle.

Les fouilles archéologiques du complexe monastique ont commencé en 1967, et ont été continuées en 1973 et 1974. Au cours des recherches dans la localité, on a découvert des traces d'une couche antique, les reliquats d'un abri souterrain de la fin du XIIIe siècle, ainsi qu'une partie de nécropole qui a précédé la construction du complexe monastique.

Au siège de l'ancienne agglomération monastique, se trouvait l'église qui est conservée avec ses arcs sous la coupole et des parties des voûtes. Au cours des recherches archéologiques, on retrouva les restes de trois bâtiments construits en pierres grossières qui faisaient partie du complexe monastique.

Au nord de l'église se trouvait une construction au fondement rectangulaire qui avait un portique du côté sud, à travers lequel on montait au premier étage. Dans ses ruines on a découvert la partie d'un biforium et des fragments de deux portails de pierres sculptées.

Au sud de l'église se trouve une seconde construction avec deux grandes pièces au rezdechaussée. Du côté nord de cette construction, il y avait probablement un grand portique. Dans les débris, à l'intérieur de ceuxci, on trouva des parties d'une cheminée de pierre sculptée, qui se trouvait autrefois dans les pièces à l'étage.
La troisième construction qui était la plus petite, ce trouvait dans la partie extrême sud du complexe monastique. Elle avait une pièce avec une cheminée, et une plus petite qui était voûtée. De la construction de la cheminée ne sont conservées que deux assez grandes colonnes de pierres sculptées.

Les trouvailles archéologiques de la couche culturelle qui chronologiquement répond de la vie du mo nastère, sont extrêmement pauvres. Ce sont surtout de rares fragments de céramique et quelques outils en fer. On ne peut mentionner comme trouvaille d'importance provenant du XVe siècle, qu'un fragment de lambris en argent doré, et un four avec un signe de croix gravée qui forme deux ellipses entrelacées. De la couche des ruines du complexe monastique, proviennent de nombreuses trouvailles de clous en fer.

L'église et les bâtiments faisant partie du complexe monastique ont été construits en même temps et on n'y retrouve aucune trace de reconstruction ultérieure. D'après les marques distinctives de l'architecture et particulièrement de la plastique de la sculpture ornementale de léglise du monastère à Pavlovci celleci fait partie des monuments de l'école de la Morava, qui commença à l'époque du despote Stéphane Lazarević. Les mêmes particularités de style et les mêmes sculptures ornementales, se voient aussi sur les autres édifices du complexe monastique. Jugeant d'après ces éléments, comme aussi d'après les trouvailles archéologiques, la construction du monastère à Pavlovci, pourrait être daté du premier quart du XVe siècle.

[26] М. Васић, *Жича и Лазарица,* Београд 1928.

[27] Г. Марјановић—Вујовић, *Манастирски комплекс Кастаљан,* Старинар XXX, 1979, 83—87 М. Поповић, *Стојник — лок. Пећине,* Археолошки преглед 8, 1966.